

Narava, njeno oblikovanje, urejanje in varstvo, je občutljivo življenjsko tkivo, katerega preobrazba ni nikoli zaključena. "To vseobsegajoče dogajanje (bivališča in nase-lja, gozdovi, vode, živali, cvetje, gojitev ptic pevk itd.), ki mu nikoli ni konca, usodno vpliva na način našega življenja in se ga zavemo šele, ko je za določeno stvar že prepozno." (ing. P.Šegula, Planin.vestnik 11/1967). Ker nam je dano, da živimo na slovenskih tleh v posebnem času in posebnih razmerah, se zato srečujemo s problemi, ki jim je včasih težko najti prave razsežnosti in vsem doumljive rešitve. Da pokrajinskemu oblikovanju in varstvu posvečajo v naprednih državah največjo pozornost, ni treba posebej poudarjati. Pač pa moramo vedno znova opozarjati, v kako siromašnih okvirih se ta dejavnost pri nas bori za zgolj eksistenčna vprašanja priznanja in nujnosti. Žal tudi za naprej nimamo prav nobenih otipljivih jamstev, da bi tovrstna prizadevanja odgovorni sprejeli kot eno temeljnih sestavin pri gospodarskem načrtovanju dežele. Danes smo morda bolj kot kdajkoli prej na usodnem razpotju, ko za pravilen odnos do nje in njene ustvarjalne preteklosti ter za načela naših hotenj v prihodnosti niso dovolj le deklaracije in statuti, ampak hitro, predvsem pa učinkovito ukrepanje. Demografska gostota v svetu pa tudi pri nas doma je v zadnjih dveh desetletjih dosegla komaj sluteno višino. Ta pojav je že dolgo znan pod imenom "populacijska eksplozija". Nič manj zaskrbljujoče ni to, da se v splošnem mišljenju uveljavlja dvoje popolnoma nasprotnih si gledanj. Prvo nam želi dokazati, da je pokrajinsko urejanje nekaj dokončnega,

proces, zaključen v našem času in zato pokrajine ne smemo več spreminjati. Takšno slepo skrivanje pred zakoni razvoja in danosti nujno vodi v zaplotniško romantiko in škodljivo sentimentalnost. Še močnejše in zato toliko nevarnejše pa je drugo prepričanje, ki hoče na nezrelih in celo strokovno nesprijemljivih osnovah radikalno zanihati vsa dosedanja merila in izhodišča za pravilen poseg v deželo oz. njeno naravo. Ta plitev tehnokratski okus nam je v "sodobnih rešitvah" nudil v zameno le suhoparno dolgočasnost, prevečkrat pa celo nepopravljivo škodo. Pravilne poti za rešitev pokrajinskih problemov ni v omenjenih dveh skrajnostih. Tako, kot so storili drugod po svetu, moramo tudi mi najprej pravilno ovrednotiti in zavarovati našo dediščino. Oplemeniteno z domačimi izkušnjami ter obogateno s tujimi dosežki bo naše snovanje šele sposobno pravilno usmerjati nadaljnji razvoj.

Žal smo na Slovenskem vedno pogostejše soočeni s precej čudnim odnosom do pokrajine. Znano je, da vsako deželo spoznavamo po njenih posebnostih. Več jih ima, bolj jo cenimo in občudujemo. Zato je nerazumljivo, da naša skupnost odločno ne onemogoči početja posameznikov, ki te značilnosti prezirajo ali celo načrtno odstranjujejo. (Koprski problem, nameravani in delno opravljeni posek gozdov na Sorškem polju itd.) Ni čudno torej, da je prav oblikovanje slovenske krajine najčešče izraz ozkosrčne industrijske miselnosti in brezglavega eksperimentiranja, pomešanega ponekod s smešnim povzdigovanjem ozkih potreb. Nekontrolirana rast privatnih zgradb, slučajno razmetanih po vseh mogočih parcelah, vztrajno spodkopava temelje tistim prvinam, zaradi katerih je Gorenjska znana po svetu. Drastični primer je pravi gozd električnih in telefonskih drogov na vrhu medvoškega klanca, ki je že pred leti polnil stolpce časopisov. Tudi problem rakastih gramoz-

nih jam, ki jih je ob glavni gorenjski cesti vedno več, še ni doživel resnega odziva pri odgovornih. Ne vem, koliko urbanističnih in regionalnih načrtov je bilo izdelanih prav za Gorenjsko, koliko resnega prizadevanja in denarja je bilo treba vložiti za njihovo rojstvo? Vendar Gorenjska doslej še nima enega regionalnega plana, ki bi ga hoteli sprejeti najvišji organi, plana, na katerem bi slonelo urejanje in varstvo tamkajšnjega področja. Iste težave imajo tudi drugi slovenski predeli, enako zanimivi in privlačni, čeprav zanje, po krivici, nismo tako občutljivi. Zakaj se potem še čudimo, ko si marsikdo privošči, kar si hoče; če so naselja uničena v svojem harmoničnem skladju do okolja; če narašča poplava neokusnih objektov na zemljiščih, namenjenih za druge potrebe.

Najbolj boleč pogled na pokrajino je tam, kjer nova naselja stihijsko razkrajajo stara jedra in s tem podirajo njihovo vraščenost v okolico. Pri tem hlastanju po nečem novem in "sodobnem" se vse preveč radi oziramo na tuje sosedes. Toda v svoj prostor ne vnašamo njihovih dobrih izkušenj, ampak vso sejmarsko navlako, pozabljamo pa na domače vzore, na katere nas morajo često spomniti tujci. "Nova urbanizacija (razvoj naselij) ni spontano nadaljevanje prejšnjih tokov naselitve, temveč groba, pokrajini neprilagojena in često s tujega prenesena shema univerzalnega "moderne" urbanizma. Današnja kulturna raznolikost in bogastvo pokrajine izginjata z odmiranjem elementov tradicionalne ljudske arhitekture!" (Janez Lajovic, Sinteza 3, 1965)

Velik problem varstvenih prizadevanj tiči tudi v dejstvu, da pri ljudeh samih izumira prirojeni čut za pravo estetsko merilo njihovih bivališč s posebnim ozirom na okolje; to je tisti čut, ki so ga naši predniki izbrusili do popolnosti in katerega sadove občudujemo danes kot bisere

slovenskega ljudskega ustvarjanja. Žal se je že preveč ukoreninilo bolešno mišljenje, da so vsa stara preizkušena dognanja zastarela in da je lepo samo tisto, kar je novo in "moderno". Plod takih naziranj je nered, ki ga čutimo vsepovsod. Brez zadrege in pomislekov mečejo ljudje s svojih domov skrbno sklesane kamnite portale in nadomeščajo stara okna s trodelnimi odprtinami. Problemi fasadnih odprtin so zapletena poglavja s področja likovnega iskanja. Rešitev teoretičnih vprašanj o razmerju med polnim in praznim, svetlim in temnim, horizontalo in vertikalo se ne da zreducirati na pavšalno shemo trodelnega skrupuala, "uporabnega vsepovsod". Sinomim za lepo in sodobno je torej pri večini ljudi ta nesrečna zamisel, nastala na risalni deski strokovno zelo slabo podkovanega človeka. V tej zvezi je v Sintezi šte. 5-6 (1967) dr. France Zupan lepo zapisal: "- Slovenija postaja dolgočasen spomenik nesposobnosti neke generacije!"

Posebno poglavje v preobrazbi naše pokrajine predstavlja jo kmetijski obrati socialističnega sektorja (Kobarid, Sorško polje itd.). Graditelji teh zgradb se ne zavedajo drobnega merila slovenske zemlje in ji dejansko delajo silo z dolgimi in nedomiselno poenostavljenimi barakami. Takí objekti tudi vzbujajo odpor in nezaupanje, posebno, če so povezani z neuspešnimi eksperimenti v proizvodnji. (Braco Mušič, Varstvo narave in urbanizem). Nismo daleč od tega, da bomo o tolikokrat opevani lepoti naše zemlje imeli le še trpek spomin v narodnih pesmih.

Pri vsem tem v okviru veljavnih zakonskih predpisov zaenkrat ne moremo na nobenem še tako dragocenem delu pokrajine uresničiti popolne in uspešne zaščite. Res je, da so v SRS veljavni številni zakoni o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti. Resnici na ljubo pa je treba poudariti, da je to, žal, le zaprašen kup odlokov

in priporočil, na katere se le malokdo ozira. V tem labirintu predpisov, ki se skoraj vsaki dve leti menjajo, (že to namiguje na neresnost pri reševanju bistva), ni niti enega, po katerem bi se lahko učinkovito poslužili ukrepov zoper kršilce teh zakonov. Kjer pa ni predpisanih kazni, so vsi lepo zveneči paragrafi brez haska. Z najnovejšim Zakonom o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti je vsa pristojnost za urejanje in vodenje teh vprašanj prenesena z republiških organov na občinske skupščine. Da se nam zato obeta najlepša prihodnost, nas ni treba posebej prepričevati, saj že dolge mesece vzdihujemo ob bolniški postelji slovenske kulture in šolstva, ki smo ju enako hladnokrvno vrgli na ramena občin.

Res je tudi, da je bil v okviru prej omenjenih zakonov l. 1961 proglašen Triglavski narodni park, zaenkrat edini park te vrste v Sloveniji. Neprijetno je človeku, če ve, da smo, čeprav turistično najpomembnejša republika, v tem pogledu na zadnjem mestu v državi. Saj imata celo Makedonija in Črna gora po tri narodne parke. Poleg Triglavskega narodnega parka imamo v Sloveniji še nekaj predelov, okvirno zaščiteneh večinoma že pred vojno in bolj ali manj srečno ohranjenih do danes (Martuljek), vendar brez osnovnih zagotovil za naprej. Na nekatere predvojne parke pa smo kar pozabili. Nanje spominjajo le obtolčene emajlirane table (Okrešelj in Logarska dolina). Triglavski narodni park je obenem lep primer, kako dosedANJI zakoni ne morejo nuditi učinkovitega jamstva za njegovo zaščito. Kršitve v njem se nenehno množe. Vendar nihče zanesljivo ne ve, kdo ima pravico kaznovati kršilce, na kakšen način naj jih kaznuje in s kako visoko kaznijo...! Tako so razumljive glasnejše zahteve, da je treba TNP čimprej razširiti na Bohinjsko jezero in njegovo najbližjo okolico. Ni zgolj naključje, da je v zadnjih letih prav v najmir-

nejšem kotičku te okolice, v Ukancu, zraslo "črno" naselje razkošnih počitniških dvorcev. Da vanje ne prihaja na oddih zgarani delavec ali kmet, ni potrebno posebej opozarjati; pa tudi na to ne, da je tako divje naselje zahrbtna klofuta vsem znanim in neznanim naporom za ohranitev bohinjkega kota.

Najslabše pa je, da se nikomur ne zdi več vredno reagirati na proteste (v časopisju nemalokrat naslovljene na konkretna imena), predloge in hotenja tistih dobromislečnih ljudi, ki včasih še pomislijo na skupne dobrine.

V naprednih državah posvečajo pokrajinskemu varstvu največjo skrb. Zanje pa je potrebno veliko denarnih sredstev. Pogled na urejeno pokrajino je v svetu vsakdanja stvar. Toda vedeti moramo, kaj pravzaprav vzbudi v naših očeh na potovanju po Angliji, Nizozemski ali Švici občutek urejenosti. Predvsem je za to potrebna skrbna nega najmanjše podrobnosti v naselju in na deželi. Česa takega na Slovenskem ne bomo našli. Varstvo in oblikovanje sta drugod do mena velikega možganskega aparata različnih strokovnjakov, ki se zavedajo svoje naloge, pravice in odgovornosti. Vedo tudi, da jih pred kaznijo za napake ne bodo obvarovala zaslužna medvojna leta. Če bo skrb za varstvo naše dežele še naprej mačehovsko dodeljena ljudem, ki za to nimajo nobenih sposobnosti, še manj pa potrebnega odnosa, bomo samo nemočno opazovali, kako se ta občutljiva gmota razkaja.

Kako primitiven je še naš odnos do pokrajine, dokazuje tudi dejstvo, da v državi edino SR Slovenija še ni sprejela zakona o varstvu narave. V Sloveniji tudi ni osrednjega republiškega organa, ki bi imel vsa pooblastila za varstvo dežele in njenih značilnosti.

V Ljubljani resda poleg mestnega že dolgo deluje republiški Zavod za spomeniško varstvo, vendar se ukvarja največ

z zaščito kulturno-umetniških spomenikov. Tudi je njegovo delovanje neučinkovito, saj v trenutnih finančnih pogojih zgolj životari. Vse močnejši so glasovi o ukinitvi še te edine republiške ustanove, ki se trudi ohraniti slovenske kulturne spomenike. O nevzdržnosti dosedanje nesistematične skrbi za našo umetniško dediščino je opozorila že žolčna razprava na III. simpoziju slovenskih umetnostnih zgodovinarjev (12.-15.V.1965). Tretja točka resolucije tega simpozija zahteva, "da je treba vse pristojne organe in slovensko javnost opozoriti na izredno pereče stanje vrste umetnostnih spomenikov in na težave organov, ki jim je poverjena skrb za njihovo ohranjanje in prezentacijo!" Vemo, da ima naša družba dovolj denarja, ki pa odteka tja, kamor bi mu ne bilo treba. Saj ni nobena skrivnost, da upravni organi skupnosti dajejo debele milijarde za načrte, ki po kratkem času dokažejo svojo neuporabnost; da so prav v tej skupnosti organizacije, ki se obmetavajo z milijoni in društva, ki brez sramu in jamstva podarijo šestdeset milijonov dvema kosmatima nogama za divjanje po nogometnem igrišču. Žalostno pa je, da mora te milijone posredno iztisniti iz svoje denarnice mali delovni človek, tolikokrat ogoljufan, da ne more niti slutiti vsega razkošja v areni modernizirane aristokracije.

Mnogo je pri nas uglednih strokovnjakov, ki so pripravljene iskreno nuditi svoje sposobnosti za reševanje vedno težjih problemov pokrajinskega varstva. Upravičena je njihova bojazen, da je zaenkrat trud zaman, ker je v sedanjih razmerah nemogoče uresničiti drugačne, pravilnejše rešitve. To samo pogloblja nemir tistih slovenskih ljudi, ki so bili svojčas prepričani, da bo pokrajina pomembna skrb demokratične družbe, saj si je svoje ime okrasila z lepim pridevnikom slovenska.

Odveč je ponavljati, kako nenedomestljiva je nedotaknjena

zemlja v življenju sodobnega človeka in še kako potrebnejša bo postala v prihodnje. Toda ne gre le za nedotaknjene predele. Važen je pravilen odnos do vsake lepe pokrajine. Pri iskanju bi bilo treba za izhodišče napraviti temeljite analize o vrednotah celotnega kompleksa slovenske pokrajine. S pomočjo tega vrednotenja ne bo težko določiti predelov, ki jih moramo ohraniti take, kot so, in pa območij, namenjenih za narodno gospodarstvo ter za prepotrebne nove stanovanjske površine. V zvezi s slednjim že vsa leta po vojni poudarjamo potrebo po oblikovanju novih naselij oziroma sosesk, ki naj bi razbremenila in hkrati ohranila stara naselbinska jedra. Dejstvo, da Slovenija (vsaj osrednji del) stihijsko raste v eno samo dolgo vas, dokazuje, da se ti napori niso uresničili. Nerazumljiva je neodločnost najvišjih republiških organov, da tako dolgo odlašajo z zaščito večjih pokrajinskih kompleksov. Vsepopvsod nam govorijo, da je Slovenija evropski rezervat naravnih lepot, vendar imamo zakonito, čeprav ne učinkovito, zavarovanih le nekaj hektarov gorskega sveta. Celo v močno industrializirani Zahodni Nemčiji so zaščitili 13,5 odstotkov celotne površine. Pri nas je treba sedanji sistem narodnih parkov najprej dopolniti in razširiti. TNP nujno zahteva raztegnitev na Voje in Bohinjsko jezero, Trento, Vrata in Kot. Za park moramo proglasiti še nove predele, vsaj tiste, ki so že po nenapisanih pravilih zavarovani (Martuljkova skupina, Mlinarica, Koritnica in Bavščica, Robanov kot, večje površine na Pohorju, Snežniku in v Kočevskem Rogu). Za varstvena prizadevanja v slovenskem prostoru bi bila zelo primerna nam doslej neznana oblika - narodni regionalni park. Ta novi prijem v pokrajinski zaščiti se je dobro uveljavil v Franciji, Švici in Zg. Italiji. Narodni regionalni park je obsežno področje (več tisoč hektarov),

kjer narava, živali, cvetje in arhitekturni spomeniki dajejo pokrajini pečat turističnega in kulturnega značaja. Človeški posegi v takem parku niso prepovedani, pač pa strogo nadzorovani in vodeni. Regionalni park ni ne rezervat ne muzej, vsebuje pa značilnosti obojega. Mnogi predeli pri nas zaslužijo tako skrbno in nadzorovano urejanje: zgor. Soška in zgor. Savska dolina, Bohinjski kot do Soteske, Jezersko, Logarska dolina, Pohorje, del Vipavske doline in Krasa; preveč jih je, da bi vse naštel. Ker v ljudski zavesti ni več prirojenega čuta za dobro in urejeno, moramo red zagotoviti z zakonskimi sredstvi. Nered v pokrajinskih posegih bo prisoten tako dolgo, dokler bo družba zakonito dopuščala kršitve in velikodušno odpuščala nepopravljive napake.

Na koncu ne morem mimo važnega področja pri varstvu naše pokrajine. To je obstoj gorskih kmetij! Vse države v alpskem prostoru že vsa povojna leta vznemirja vztrajno odmiranje gorskega življa. Problem je toliko bolj pereč, ker je s tem neposredno prizadet človek. Človek, ki je s svojo vitalnostjo in podzavestnim poslanstvom, nikoli dovolj znanim in prav upoštevanim, nehote začrtal spoznavne poteze v značaju in omiki svojega naroda. Otekanje tega življenja pomeni za vsako nacionalno skupnost izgubo življenjske energije, propadanje domačij pa razkroj večkrat najvažnejših sestavin privlačne pokrajinske podobe. Nehumano je tam ljudem očitati beg iz revščine v udobnejše življenje. Deklarativne obljube in ničesar obetajoča vsakdanja praksa teh težav ne bodo rešili. Razvitost določene družbe se zrcali tudi v odnosu do omenjene problematike. Najbolj znan je švicarski primer, kjer država s posebnimi denarnimi podporami vzdržuje gorjance na njihovih domovih. Ne domišljam si, da je tudi v Sloveniji mogoče storiti kaj podobnega. -"Pri nas smo po vojni ta beg z dežele v

mesta seveda podpirali, ljudi celo naganjali z zdrave zemlje v nezdrava središča industrijske civilizacije. Ta proces traja na tihem še danes; tudi gorski kmet je za nekatere še vedno "kulak", čeprav gara od prve zore do trde noči!" (France Avčin: Res samo rezervat za izbrance? Delo, 30.9.67). Poživitev naših višinskih kmetij z izkoriščanjem v turistično-rekreativne namene je izhod, ki ga moramo jemati bolj resno in zavzeto. Primer: na avstrijskem Štajerskem se je 1300 gorskih domačij-penzionov sporazumelo za skupen nastop na turističnem trgu. Izdali so skupen prospekt-brošuro z osnovnimi podatki za turiste. Zakaj tudi v slovenskih razmerah ne bi poskusili s podobnim: za tovrstne akcije je potrebno razumevanje in izdatna pomoč naše skupnosti, ne pa dolgovezenje po časopisih in sestankih! Predvsem so potrebne temeljite spremembe naših gledanj na privatne pobude; da ne bo vsak uspeh na zasebni podlagi obdolžen bogatenja na račun drugih.

Našteti problemi varstva in urejanja pokrajine niso novi in nikakor samo naši. Z njimi se srečuje vsaka razvita država. Tudi mi ne bi smeli pozabljati, da je urejena pokrajina najbolj vidno spričevalo o kulturi nekega naroda.